

LALE DÖNEMİ VE PATRONA HALİL İSYANI ÜZERİNE YENİ DEĞERLENDİRMELER

H. Mustafa ERAVCI*
İlker KİREMİT*

Özet

Lale dönemi ve Patrona Halil İsyanı hakkında modern çalışmalarda veri , metot kullanımı ve olayları tanımlama bağlamında perspektif sıkıntıları mevcuttur. Bu dönem hadiselerinin ana kaynaklar ışığında modern çalışmalardaki tanımlamalarında ele alınarak tekrar değerlendirilmeye ihtiyaç vardır. Patrono Halil hareketi üzerinden dönemin bütününe dair tanımlama yapmak konun aydınlatılması açısından çok daha faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Lale Dönemi, Patrona Halil, Nevşehirli İbrahim*

Abstract

There are perspective straits concerning definition of its period and using of method and data about the rebel of Patrona Halil and the period of Lale in modern studies. It is necessary to analyze this period and its events under the light of main sources, with taking definition in modern studies. It is useful to illustrated this topic even if the definition concerning all period is made up from the rebel of Patrona Halil.

Key Words: *Lale period, Patrona Halil, Nevşehirli İbrahim*

XVII. Asır başlarından itibaren Osmanlı Devletinde sistemi idame ettiren kurumlarda yaşanan çözüme ve ardından XVIII. Yüzyıldan itibaren gelişen olaylar nazarında değişimin bir gerileme, kötüye gidiş olarak algılanmaya

---

* Doç.Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih böl.

* Arş.Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih böl.

başlandığı görülmektedir. Bunun paralelinde Osmanlı, yükselen Batının ekonomik, askeri, politik ve teknolojik alanda gerisinde kaldığını da kabul etmeye başlaması bilhassa meydana gelen askeri yenilgilerin ardından devlet çözüm arayışına girmiş ve bu hususta Avrupa seviyesine ulaşabilme gayesiyle yenileşme hareketlerine başlamıştır. Yeni ve kalıcı tedbirler alınmaya başlanıp devlet kurumlarının ve toplumsal yapının değiştirilme ihtiyacı belirgin bir şekilde devlet ileri gelenleri tarafından kabul görmeye başlamıştır. Bu sebeple XVIII. Yüzyıldan itibaren devlet içerisinde yenileşme fikirlerinin önem kazandığı görülmektedir.

Yenileşme fikirlerinin ortaya çıkması itibariyle deyim yerindeyse artık üstünlük sağlamakta zorlanılan Batı'da yaşanan gelişmelerin yada baş edilemeyen bu gücün kullandığı araçlar ve kurumların yapısı üzerinden referans geliştirmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu açıdan yapılmaya başlanılan yenileşme hareketlerinin Lale Devrinde başladığı görülmektedir. Bu dönemin algısı itibariyle gerçekleştirilen çalışmaların aynı zamanda bir model taklidi olması ve özellikle Batı'nın yarattığı yaşam tarzının sosyo-kültürel boyutunun da etkisini bu süreç içerisinde göstermesi yapılan çalışmaların niteliği açısından bir tartışma oluşturmaktadır. Bu tartışmanın sebebi devletin bulmaya çalıştığı çarelerin niteliğiyle ilgili olmaktadır. Lale devrinden itibaren yaşanan gelişmeler daha sonra değineceğimiz gibi yenileşme, uyanış ve hatta modernleşme sürecinin başlangıcı olarak tarif edilmesi konusu da yine üzerinde düşünülebilecek bir mesele olduğunu söyleyebiliriz. Ele alacağımız konu olan Patrona Halil İsyanını ortaya çıkaran gelişmelerin dönemi olarak tarif edilen Lale Devri'nin yarattığı şartlar bağlamında incelemeye çalışacağız.

Bu konuda yaptığımız araştırmalarla isyanın ortaya çıktığı şartlardan hareketle isyanın gelişmesi ve bu isyanın oluşumunda temel faktörlerin tespitini yapmaya çalışacağız. Ayrıca bahsi geçen dönem ve ardından oluşan bu isyanla ilgili olarak yapılmış bazı çalışmalarda oluşturulan perspektif açısından tartışılabilir noktalarında olduğunu da göstermeye çalışacağız. Konuya başlamadan önce isyanın ortaya çıktığı şartları göstermeye çalışacağız.

Lale Devri`ne Bir Bakış

Osmanlının sahip olduğu iktidarın değişen koşullar karşısında zayıflamaya başlamasının paralelinde yaşadığı gerileme kendini bilhassa askeri alanda alınan yenilgilerle somut olarak göstermekteydi. Bu durum Osmanlı askeri yapısının

ve silah teçhizatının zamanın mevcut savaş teknolojisinden geride kaldığını da göstermektedir¹. Genel anlamda bu durumdan kurtulmak hususunda çareler aramaya başlayan devlet, artık Batının sahip olduğu üstünlüğü kabul etmekle beraber kendisine nazaran Avrupa'nın daha güçlü olmasına sebep olan şartları kendinde tatbik etmek için girişimlerde bulunmaya başlayacaktır². III. Ahmet'in 1718-1730 tarihleri arasındaki saltanatı ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında geçen dönem Lale devri olarak anılmaktadır³. Bu dönemden itibaren Osmanlı'da Batı'yı referans alarak kurumsal açıdan ıslahat fikrinin tatbik edilmeye başlandığı görülür. Yapılan bu çalışmaların daha çok Padişahın aynı zamanda damadı olan Sadrazam Damat İbrahim Paşa insiyatifinde yapıldığı görülmektedir. Böylece bozulmuş ve gelinen zamanın şartlarının gerisinde kalan askerî, idarî ve ekonomik sistemin düzeltilmesi hususunda çalışmalar başlatılmıştır⁴. Devletin Avrupa ile olan ilişkilerindeki değişim bu dönemden itibaren saldırganlığın yerine savunma mekanizmasının geliştirilmesi şeklinde gelişmiştir⁵. Bu dönemden itibaren barış şartlarının korunmak istenmesinin sadece Batı ile olan münasebetiyle ilgili olduğu, devletin İran'ın içinde bulunduğu şartlardan istifade etmek hususunda askeri hareketi tercih etmesinden çıkarabilmekteyiz. Bu dönemde başta Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet olmak üzere Avrupa'ya gönderilen elçiler Batı kültürünü yakından gözlemeye ve bilgi toplamaya gayret etmişlerdir. Bunun yanında münasebetlerin geliştirilmesi hususunda da Avrupa ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle düzenli ilişkilerin kurulup Avrupa'da ki gelişmelerden haberdar olunmaya çalışılmıştır⁶. Bilhassa Fransızlarla kurulan yakın ilişkinin paralelinde ordunun Avrupa çizgisinde yapılması hususunda çalışmalara başlanmıştır⁷. Tabi İstanbul'a gelen Huguenotların ve bunların başında bulunan Rochefort'un bu konudaki rolleri önemli olmaktadır. Rochefort'un yeni bir ordunun vücuda gelmesi ve askeri mühendishane açılması

¹ Alaaddin Yalçinkaya, "XVII. Yüzyıl Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XII s. 65

² Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul 1987, s. 149

³ Ahmet Akgündüz-Sait Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999, s. 216

⁴ Mustafa Akbulut, İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XIV s. 919

⁵ Alaattin Yalçinkaya, *agm.*, s. 73

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2004, s. 57; Mümtaz Turhan, *age.*, s. 138; Alaattin Yalçinkaya, *agm.*, s. 485

⁷ Celal Pekdoğan, *Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, c. XIV s. 606

hususunda rapor sunması ve bu husustaki çalışmaları teşvik ettiği görülmektedir. Bununla kalmayan Rochefort ayrıca Osmanlı'nın mali sıkıntının sebepleri hakkında tespitler yaparak bunun nedenlerini göstermeye ve çareler aramaya çalışmıştır⁸. Ancak Rochefort'un askeri alanda önerdiği çalışmaların uygulamaya girmesi ve yeniçerilerin bu konuda tepki göstermiş olduğuna dair Ahmet Refik'in bu iddiası yeni tarzda bir askeri oluşumun veya fikri alt yapısının şekillendiğini göstermektedir.

Bu dönemin önemli yeniliklerinden biriside, her ne kadar Avrupa'dan yaklaşık iki yüz yıl sonra kullanılmaya başlanılsa da, bu dönemde İstanbul'a getirilen matbaadır. Fransa'ya elçi olarak giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet ve oğlu burada matbaayı tanıdı; ayrıca Macar asıllı İbrahim Müteferrika ve devlet desteğiyle kültürel alanda önemli bir yeniliği getirdiği kabul edilen matbaayı kurmuşlardır⁹. Dini kitapların dışındaki pek çok farklı konuda yazılmış kaynakların basımına başlanmıştır. Ancak basım maliyetinin yüksek olması ve okuma yazma sorunu gibi sıkıntılardan dolayı matbaanın bu dönemde etkili bir fonksiyonu olmamıştır¹⁰.

Tüm bu gelişmelerin yanında yine Fransa'dan getirilen saray ve bahçe planlarına göre önemli bir imar faaliyetine girişildiği görülmektedir. Yapılan bu çalışmalardan Kağıthane'nin Versay ve Fontainebleau'ya benzetilmek istendiği anlaşılmaktadır. Burada yapılan inşa faaliyetleri daha ziyade padişah kasrıları, konaklar, medrese, çeşme gibi yapılardan oluşmaktadır. Burada kullanılan işlemelerdeki lale motifi ve yine döneme ismini veren lale çiçeğine olan ilgi basit bir anlam ifade etmiyordu. Öyle ki lale çiçeğine olan ilgi abartılı bir şekilde olmakta ve aslında bu dönemin ileri gelenlerinin oluşturdukları yaşam tarzının simgesi olmaktadır. Bununla beraber Sadrazam Damat İbrahim Paşa eski saraydan uzakta yani Kağıthane'de padişah için Sa'dabad sarayını da inşa ettirmişti¹¹. Ayrıca bu dönemde sanat alanında önemli gelişmeler olduğu ve Nedim gibi ünlü şairlerin, yazarların doğmuş olduğu ve bunların devlet tarafından desteklendiği görülmüştür¹².

⁸ Ayrıntılı olarak bakınız Niyazi Berkes, *age*.s. 48

⁹ Mustafa Akbulut, *agm.*, s. 920-921; Mücteba İlgürel; "III.Ahmet", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İlmî Müşavir ve Redaktörü: Hakkı Dursun, İstanbul 1993,c.XI s. 127; Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, *age*. s. 213

¹⁰ Niyazi Berkes, *age*.61-64

¹¹ Mücteba İlgürel, *agm.*, s. 127; Münir Aktepe, *Patrona Halil*, İstanbul, 1958, s. 7-8; Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1982, c. I, s. 318-19

¹² Mustafa Akbulut, *agm*, s. 919

Kağıthane`de ki inşa çalışmaları beraberinde yeni bir eğlence tarzı oluşturuyordu. Yazın Çırağan sefaları, kışın helva sohbetleri tertip edilmekte ve yoğun bir eğlence sarfiyatında bulunulmakta idi¹³. Ancak bu eğlenceler ve Avrupa kültürü ile siyasetinin referans alınarak yapılan çalışmalar sadece devlet erkani ve beraberinde bunlara yakın olan elit kesim ile yani dar bir alanda geçerli olmakta halk kitlesini doğrudan kapsamamaktaydı¹⁴. Bu durum aslında tatbik edilen çalışmalar ve yenileşme hareketinin ciddi sıkıntılar yarattığını görebilmekteyiz. Bundan başka yapılan yenileşme hareketinin daha çok Batı'yı taklit olarak işlediğine dair eleştirilerin yapıldığı görülmektedir¹⁵.

Lale Devri hakkında yapılan çalışmalarda bu dönemin tarifi hususunda kullanılan “uyaniş”, “Türk Rönesansı” ifadeleri dikkat çekmektedir¹⁶. Bilhassa bu dönemin mevcut şartlarının “uyaniş” ile tarif edilemeyeceğinden bahseden Niyazi Berkes`den anlaşıldığı gibi kullanılan bu tariflerin çok iddialı ve özel şartları karşılayacak terminolojik ifadeler oldukları söylenebilir¹⁷. Kaldı ki uyaniş tarifinin çok daha geniş kitleleri ilgilendirmesi ve beraberinde süreci olumlu etkileyecek bir gelişme yaratması gerektiğini düşünürsek bu dönemde bir uyanişın ortaya çıktığını iddia etmek pek muhtemel görünmemektedir. Çünkü bu dönemde yapılan çalışmalar ne iyileşme yaratıp devletin durumunu düzeltmiş ne de toplumun yaşam şartlarını iyimserleştirmiştir. Bilakis zaten ülkenin kötü olan maliyesine karşı önemli bir oranda israfın yapılması ve İran ile yapılan savaşında kötüye gitmesi işleri daha da kötüleştirmiştir. Bu şekilde gelişen şartlar ortamında özellikle bazı çıkar kesiminin yada mevcut iktidarın dışında kalmış ileri gelenlerin yeniçeri kitlelerini harekete geçirmesi sonucunda bu dönemi sona erdirecek isyanı doğurmuştur.

İsyanın Sebepleri

İsyanın sebepleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda, konuyla ilgili yapılan değerlendirmeler arasındaki farkın, Osmanlı`da ki bozulma ve isyanın sebepleri hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim incelediğimiz bu kaynaklarda isyanın sebepleri hakkında yapılan

¹³ Ahmet Refik, *Lale Devri*, İstanbul, 1331, s. 88; Mücteba İlgürel, *agm.*, s. 127

¹⁴ Alaattin Yalçındağ, *agm.*, s. 75

¹⁵ Ebubekir Sofuoğlu, *agm.*, s. 634

¹⁶ Mümtaz Turhan, *age.* s. 138, Alaattin Yalçınkaya, *agm.*, s. 76; Stanford Shaw, *age.* s. 326

¹⁷ Niyazi Berkes, *age.* s. 42

değerlendirmelerin yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Bunlardan birisinde, isyanın çıkışında ahlaki bozukluklar vurgulanırken böylece isyancıların eylemlerinin meşru gerekçesi gösterilmeye çalışılmıştır¹⁸. Ancak bu iddianın mevcut hareketin nedenlerini karşılamayacağı aşikardır. Şayet öyle olsaydı isyanı kontrol edenlerin daha sonra mevkiye getirildiklerinde alternatif bir davranış sergilemeleri beklenirdi. Ama görüldüğü kadarıyla durum hiç öyle olmamıştır¹⁹. İsyanın sebepleri hakkında inceleme yapan Ahmet Refik'in tespitleri dikkat çekmektedir. O, bu isyanın sebebini; padişah ve onun çevresinin yaşadığı zevk ü sefadan çok memlekette pek çok medresenin açılmasıyla birlikte burada eğitim gören bazı kişilerin idrakten yoksun bir şekilde hoca oldukları ve halk arasında otoriteye karşı kıskırtıcı hareketlerde bulunduğunu ifade etmekte ve bunlardan birisi olarak Ayasofya Vaizini örnek göstermektedir²⁰. Bununla da kalmayan Ahmet Refik, yaptığı tespitlerle isyanın ortaya çıkışı hakkında önemli çıkarımlar yapmaktadır. İsyanın çıkış sebeplerini doğrudan menfaat ile ilişkilendirmektedir²¹. Bunu daha özelden belirtmek gerekirse, Damat İbrahim Paşa'nın yönetimden tasfiye ettiği kişilerin- ki başta İstanbul kadılığından azil olmuş Zulali Hasan Efendi, Haric Müderrislerinden Deli İbrahim Efendi ve İspirizade Ahmet efendidir- menfaatlerinin sarsılması ve otoritelerini kaybetmesi karşısında duydukları öfkenin sonucunda böyle bir hareketi örgütlemeye başlamışlardır²². Tabi ki kitleleri harekete geçirmek için şartların, muhalif söylemlere yani hareketin göreceli meşruiyetini sağlama konusunda uygun olması gerekmektedir. İşte bu nedenle isyanın oluştuğu koşulları ve o zamanın "halet-i ruhiyyesini" göstermek yerinde olacaktır.

Anadolu ve Rumeli'de tekrar eşkiyalık ve isyan hareketleri çıkmaya başladığı gibi ülkede enflasyon, kıtlık salgın hastalık ve asayişsizlik dönemine girilmesine rağmen yönetimin ve özelden sadrazamın bunları önlemek için pek fazla bir alternatif yaratamadığı görülmektedir²³. Bu durum zaten sıkıntı yaşayan tarım halkını ve şehirdeki esnaf ehlini doğrudan etkilemekteydi. Bilhassa Anadolu'da eşkiyanın verdiği korku, büyük şehirlere ve özellikle İstanbul'a göçleri hızlandırmış bu durum mevcut dengenin bozulmasına neden

---

¹⁸ Ebubekir Sofuoğlu, *agm.*, s. 633

¹⁹ Abdi Efendi, *Abdi Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara 1999, s. 51-52; Alaattin Yalçınkaya, *agm.*, s. 80

²⁰ Ahmet Refik, *age*. s. 87

²¹ Ahmet Refik, *age*. s. 91

²² Ahmet Refik, *age*. s. 92; Münir Aktepe, *age*. s. 103

²³ Münir Aktepe, *age*. s. 2-3; Alaattin Yalçınkaya, *agm.* s. 77

olmuştur. Bu sonucunda zirai sahalarda işlenemez duruma gelmiş ve şehirde nüfusun artmasıyla işsizlik ve ayaklanmaların çoğalmasına sebep olmuştur²⁴. Ayrıca göç eden bu reyanın diğer yerli ticaret erbabın ve esnafın işini zorlaştırdıkları gibi, aslında asıl vazifelerinden oldukça yabancılaştırmış olduğunu söyleyebileceğimiz yeniçerilerinin de ticaret ile meşgul olmaları da bu kesimin şikayetlerini artırmaktaydı²⁵. Çok önceden başlamış olan kötü gidişata karşın lale dönemindeki aşırı harcamalar ve hatta çoğunlukla savurganlığın artması neticesinde yeni vergilerin konulması ülkedeki sosyal ve iktisadi dengeleri daha da sarsmıştır. Bu konuya değinen Abdi, tüm olumsuzluklara karşın Sadrazamın ve çevresindekilerin daha önce olmayacak kadar dikkat çeken eğlencelerin tertibi ve yapılan aşırı harcamalar ciddi sıkıntı yaşayan kitlelerin rahatsız olmasına sebep olmaktadır²⁶ kaydını düşer.

Bu sırada İran da karışıklık içerisinde bulunuyordu ki bu nedenle Damat İbrahim Paşa, israf politikası sonucu olarak tebaanın vergi yükünü hafifletebilmek için İran'ın içinde bulunduğu bu durumdan yararlanmak üzere savaş arzu ediyordu. Savaş küçük ama elde edilen kazanç çok olmalıydı²⁷. Önceleri başarılı olundu fakat Kafkas tarafından Rusların girişimde bulunmasıyla birlikte Rusya ile bu hususta müşterek olarak hareket etmeye başlanmış ve İran'ın batı bölgelerinin kendi aralarında mukasemesi yapılmaya başlanmıştı. Fakat daha sonra İran Şahı II.Tahmasp'ın Afşar reisi Nadir Han'dan destek görerek yeniden harekete geçilmesiyle Osmanlı mağlup edilmiş ve kadim topraklar tekrar geri alındı. Bu durum karşısında Sadrazam karşı harekete geçmek istediye de Sultan'ın bu husustaki isteksizliği durumu daha da kötüleştirdi. Bunun yanında sonuçlanamayan savaşın yarattığı hoşnutsuzluğun yanında ayrıca Sünni Müslümanların bulunduğu bölgelerin de Rus kontrolüne geçtiği haberi sadrazam ve devlet otoritesinin aleyhine işleyen olaylar oldu²⁸. İran savaşının kötü gidişatı karşısında Padişah III. Ahmet'in sefere gideceği ilan edildi ise de isteksiz olmasından dolayı yerine serasker göndereceği söylentisi de yayılmaktaydı. O sırada Tebriz'de ki Osmanlı

²⁴ Mücteba İlgürel, *agm.s.* 132; Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pay-ı Tahttaki Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002,c.XII, s.525; Süleyman Göksu, *Rużnameler*, Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür), İstanbul 1996, c. 5, s. 35; Münir Aktepe, *age.* s. 9

²⁵ Ahmet Refik, *age.* s. 90; Songül Çolak, *agm.* s.526

²⁶ Abdi Tarihi, s. 26

²⁷ Alaaddin Yalçınkaya, *agm.* s. 77; Songül Çolak, *agm.* s.526

²⁸ Mücteba İlgürel, *agm.* s.130; Süleyman Göksu, *agm.* s.36

askerinin, sadrazamın emriyle geri çekildiği sözü dolaşmaya başlayınca, zaten gergin olan bu ortamda yeniçerilerin isyan hareketine başlaması için bir kıvılcım oldu ²⁹.

İsyanın Başlaması

Esasında çok önceden tertip edilen ve aslında Rebiülevvelin 12' si Pazartesi günü Padişahın bulunduğu Üsküdar'da Gülnuş Valide Sultan Cami'inde Mevlüd-i Şerif'in okunduğu esnada isyan çıkarılmak istense de beklenildiği gibi olamayınca bu hareket sonraya ertelendi³⁰. Ardından aynı ayın onbeşinde tatil olan Perşembe günü esnafında destek vermiş olduğu yeniçeri ayaklanması başlamış oldu³¹. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere daha çok Arnavut'lardan oluşup isyanı eyleme geçiren 17. bölükten Arnavutlu Patrona Halil, Küçük Muslu, Kahveci Ali, Derviş Mehmet gibi kişiler olmuştur³². Daha önce bahsettiğimiz gibi Ayasofya Vaizi İspirzade ile Arnavut Zulali Hasan Efendi gibi ileri gelenlerde hareketi kışkırtan ve hatta yönlendiren kişiler olduğu anlaşılmaktadır.³³

Asiler bayrak açıp kılıçlarla bedestene doğru yürüyüp “Dava-yı şer`imiz vardır. Ümmet-i Muhammed`den olan dükkanını kapayıp bayrak altına gelsin”, diye bağırmaya başlayarak Et Meydanı'na doğru yürümeye başladılar. Bunun üzerine dükkanlarını kapayanların bazıları evlerine gittiği bazıların da bu topluluğun arkasına takıldığı anlaşılmaktadır. Bu sırada vakit tatil olduğu için devlet erkanı Üsküdar'da bulunuyorlardı. İstanbul'da sadece İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa ve Yeniçeri Ağasından başka kimse yoktu. Kaymak Mustafa Paşa'da esasen Çengelköy'deki yalısındayken isyanı haber alıp buraya gelmiş, ardından durumu Padişaha bildirmek için Üsküdar'a geçmişti³⁴. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa yanında 300 kişilik kuvvetle harekete geçip dükkanların yeniden açılması isteyip güven vermeye çalışıyordu. Etrafa,

²⁹ Bakınız Abdi Tarihi, s. 14-25; Ahmet Refik, *age* .s. 92; Alaaddin Yalçınkaya, *agm.*, s. 78-79, Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1991, c.III, s. 291

³⁰ Abdi Tarihi, s. 28; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956,c.IV, s. 204

³¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age* .s. 204; Niyazi Berkes, *age*. s. 42 ; Münir Aktepe, *age* .s. 133

³² Abdi Tarihi, s. 99

³³ Ahmet Refik, *age*. s. 93

³⁴ Abdi Tarihi, s. 29

“Ümmet-i Muhammed dükkanınızı açın bir şey yoktur, dükkanlarınızı açın” diyerek bu hareketin bastırılmakta olduğunu söylese de bu işe yaramadı³⁵.

Et meydanına doğru ilerleyen isyancılar kalabalıklaşmaya başlıyorlardı. Üç koldan meydana doğru ilerleyen isyancılar meydana gelip birleştiler. Ardında birinci Ağa Bölüğü kazanını buraya getirip bayrak açtılar. Etrafta dolaşım davullar çalarak halkı isyana davet etmeye başladılar. Kendilerine katılan kitlelerin meşru bir hareket içerisinde olduklarını hissettirmek içinde Hırka-i Şerif i de buraya getirdikleri görülmektedir. Onlara katılanlar daha çok, mevcut şartlardan memnun olmayan alt sınıftan kişiler idi³⁶.

Yeniçeri Ağası beraberinde birkaç kişiyi alıp isyancılarla görüşmek için Et Meydanı'na gelip bu harekete son vermelerini isteyip ardından tehdit etmeye başlayınca Patrona Halil Ağa'nın üzerine yürümüş ve ona maksatlarının hükümetin ıslah edilmesinin ve zalimlerin cezalandırılmasıyla ilgili olduğunu söyler. Yeniçeri Ağası bu durum karşısında bir şey yapamayacağını anlayınca geri dönmek zorunda kalır³⁷. Ardından Patrona Halil, çevresinde topladığı kimselerle Süleymaniye'de ki Ağa Kapısına gelirler. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, onlara karşı üç yüz kişilik bir kuvvetle geçtiyse de başarılı olamayıp kaçmak zorunda kaldı³⁸. Bu durumdan cesaret kazanan Patrona Halil ve yandaşları, Ağa Kapısında hapiste bulunanlarla, ayrıca Ağa Kapısındaki sanatkarları, yine Yemiş İskelesindeki Baba Cafer, Rumeli Hisarı, Galata Zindanı, Tersane ve taş gemilerinde bulunan mahpusları da salıverip kendilerine kattılar³⁹. İstanbul Kadısının evini basan isyancılar burayı talan ettikten sonra esasında kendilerini teşvik eden kişilerden birisi olan Haric Müderrislerinden Deli İbrahim namıyla bilinen kişiyi Kadı ilan edip teşkilatlanmaya başladılar⁴⁰.

Bu durumu öğrenen Padişah ve devlet erkani Üsküdar'dan saraya gelmiş ve müzakerelerde bulunup çare üretmeye çalıştılar. Sadrazam ise Kaymak Mustafa Paşa'nın meseleyi ihmal ettiğini düşünüp kızmıştır. Öyle ki bir ara asilerin sayısında azalma olmuştu ki şayet bu esnada harekete geçilseydi bu isyan önlenebilirdi⁴¹. Ancak oldukça zaman kaybedilmiş ve nasıl davranılacağı

³⁵ Abdi Tarihi, s. 29-30

³⁶ Abdi Tarihi, s. 32; Ahmet Refik, *age.s.* 94

³⁷ Ahmet Refik, *age. s.* 95

³⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age. s.* 204; Ahmet Refik, *age. s.* 95

³⁹ Abdi Tarihi, s. 35; Ahmet Refik, *age. s.* 95; Yaşar Yücel- Ali Sevim, *age. s.* 291; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age.s.*204-205

⁴⁰ Abdi Tarihi, s. 35-37

⁴¹ Abdi Tarihi, s. 31-32

hususunda çareler aranmaya çalışılmıştır. Ertesi gün Cuma sabahı önce Sancak-ı Şerif ve Hırka-i Şerifi Bab-ı Hümayuna çıkarıp halkın etrafında toplanabileceğini düşündüler. Ancak beklenildiği gibi olmayınca bu sefer III. Ahmet, isyancıların tekliflerini öğrenip isyanı önlemek için Et Meydanına temsilci olarak Bostancı Haseki Ağa gönderildi. Haseki Ağa isteklerinin ne olduğunu sordu. Bunun üzerine isyancı liderler, “ Padişah`tan memnun olduklarını, ancak Vezir-i Azam İbrahim Paşa, damatları Kaptan-ı Derya ve İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa, Sadaret Kethüdası Mehmet Paşa ve Şeyhü`l-İslam Abdullah Efendi ile 37 kişinin kendilerine teslim edilmesini”, istediler⁴². Asilerin deftere yazdıklarını ve talep ettiklerini önce gelip Sadrazam`a bildirir. O da Haseki Ağa`ya Padişaha bu talepleri sunarken onun ismini bildirmemesini tembih eder. Ancak tabii ki Haseki Ağa yinede defteri ve talepleri sunar. Dikkat edilirse Padişah ile Sadrazam arasındaki bağın zayıflamaya başladığı görülmektedir. Bu sırada isyanın bastırılmasında rolü olabileceği düşüncesiyle saraya getirilen eski İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi ve olaya karışan ulema ile görüşmelerde bulundu. Arnavut asıllı olan eski İstanbul Kadısı Zülali esasında isyancıları yönlendirenlerin başında gelmekteydi. O, bu görüşmeler sırasında onlara isyandan önce kendisine gönderilen yazıyı göstererek “isyancıların Şehzade Mahmut`u padişah yapmak istediklerini”, söyleyerek onları bu konuda teşvik etmiştir⁴³. Bunun yanında İstanbul Kadısı olarak ilan edilen Deli İbrahim ve yine padişah tarafından aracı olması için isyancılara gönderilen Ayasofya vaizi İspirzade Ahmet Efendi esasında isyancılar arasında söz sahibi olup bu hareketi yönlendiren kişiler olmuştu. Bilhassa Zülali Hasan Efendi`nin Sadrazam İbrahim Paşayla olan husumetlerinden dolayı bu isyanda sahip olduğu rol daha belirgin olmaktadır.

İsyanın başlamasıyla birlikte asilere katılan kişilerin etraf hanelere girip bilhassa önemli kişilerin mekanlarını yağmalamaya başladıkları görülmektedir. Tabii bu durumun kontrolden çıktığını gören isyancıların ileri gelenleri bu durumun kendi aleyhlerine işleyeceğini fark edince bunu önlemeye çalışacaklardı. İncelediğimiz bir kaynakta yağmaya karşı önlem almaya çalışan öncülerin bu tutumlarının çok farklı bir anlam oluşturacak şekilde gösterilmesinin⁴⁴ aksine yağmaya karşı öncülerin aldıkları tutumun hareketin daha iyi işlemesiyle ilgili olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü her hareketin

⁴² Abdi Tarihi, s. 37-38; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age*. s. 204; Yaşar Yücel- Ali Sevim, *age*. s. 292

⁴³ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *age*. s. 292

⁴⁴ Ebubekir Sofuoğlu, *agm.*, s. 634

kendini var edecek ve kitleleri kendine çekecek uygun gerekçe ve bu ölçülerde bir meşruiyetinin olması gerekir. Yapılan taşkınlıkların halkın gözünü korkutmaya başlaması hareketin göreceli meşruiyetini ve kendi çerçevesi içerisinde haklılığını sarsabilirdi. Bunun farkında olan öncüler yaşanan yağmaları engellemek için sürekli telkinde bulunmaktalardı. Bunun aksini gerçekleştirenlerin kendilerinden olmadığını söyleyerek hareketin gerekçeye bağlı olan meşruiyetinin devam etmesine çalışmışlardır.

İsyanın Sonuçları

Patrona Halil'in öncülüğündeki asi kitlesi Saraya doğru ilerlemeye başlamıştı. Buraya gelince sarayın ikinci kapısında asılı olan Sancak-ı Şerif'in yanında toplanmış olanları görünce onları kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Buradaki amaç sayıyı çoğaltıp hareketin amacını gerçekleştirmektir. Bunun üzerine saray ehli Bostancılarla kitleye karşı koymak istedi. Dışarıdan takviye güç getirilmek istense de bunu haber alan Patrona Halil Sarayburnu tarafını kısıp alıp önlemeye çalıştı.

Bu durumda yapılacak bir şey kalmadığını anlayan Padişah, Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve iki damadı Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmet Paşa sarayda boğdurulduğu gibi pek çoğu da sürgüne yollandı⁴⁵. Sadrazam'ın cesedi önce Alay Köşkünden atılıp asilere verilmek istendiyse de daha sonra bundan vazgeçildi. Sadrazam ve damatlarının cesetleri bir öküz arabasıyla isyancılara teslim edilmek üzere Et Meydanına gönderildi. Ancak isyancılar bu sefer cesedin İbrahim Paşa'ya değil de onun yerine feda edilmiş olduğunu düşündükleri Kürkçü Manol'a ait olduğunu iddia etmeye başladılar. Aslında buradaki amaç kendilerinden intikam alabileceğini düşündükleri Padişahın değiştirilmesiyle ilgili olduğunu düşünebiliriz. Bu hareketi devam ettirip bu fırsatı bulmak için böyle bir bahaneyle yeniden saraya doğru ilerlemeye başladılar. İbrahim Paşa'nın cesedini bir merkeple taşıyıp birlikte götürdüler. Yol boyunca da cesede hakaret edildiği görülmektedir. İsyancılar Bab-ı Hümayun'a gelip cesedin Sadrazam'a ait olmadığını bahane ederek Padişahın bulunduğu Alay Köşküne geldiler. Gayelerinin, kendisini tahttan indirmek olduğunu anlayan III. Ahmet, bunu kabul edip yerine, tahta, kardeşi II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzade Mahmut'u geçirmeye karar verdi(2 Ekim

⁴⁵ Ahmet Akgündüz- Sait Öztürk, *age.* s. 217; Mücteba ilgürel, *agm.*s. 132

1730)⁴⁶. Bu esnada yapılan törenle I.Mahmut tahta oturmuştu. III.Ahmet`in bu esnada yeğenine verdiği nasihatlerde esasında kendi hakimiyet döneminin özelleştirisini yapması şeklinde olmuştur. I.Mahmut cülusuyla asilerin devlet idaresindeki hakimiyeti devam ediyordu. Patrona Halil ve diğer öncüler önemli mevkilere getirilmişlerdi. Bu esnada isyancılar inşa edilmiş yalı ve köşklere yakmak istese de I.Mahmut bunu uygun görmemiş bunun yerine yıkılmalarına müsaade etmişti. Bunun üzerine bu yapılar kısa zaman içerisinde 120`ye yakın yalı ve köşk harabeye dönmüştü⁴⁷. Bunun yanında kaynaklarda dikkatimizi çeken mesele yapılan yıkıma karşın bu dönemde getirilen matbaaya dokunulmamasıyla ilgili olmaktadır⁴⁸. Ancak bu hususla ilgili yapılan vurgunun aslında isyan hareketiyle doğrudan ilişkilendirilemeyeceği gibi ayrıca isyan hareketine böylece farklı anlamlar katıp bunun sonucunda isyanla ilgili yanlış anlamaların çıkma ihtimali olabileceği söylenebilir.

Dikkati çeken diğer bir husus ise isyanın önde gelenlerinin devlet içerisinde mevki sahibi olduklarından itibaren menfaatleri açısından kabul edilmeyecek eylemlerde bulunmaya başlamalarıdır. Ancak Sultan Mahmut bu duruma bir son vermek ve hükümet otoritesini tekrar merkezde toplamak istiyordu. Bu sebeple bunun uygun fırsatını bulmaya çalışmaktaydı. Sultan I.Mahmut tertip kurdurarak İranlılara açılacak seferi kendileriyle konuşmak bahanesiyle Patrona Halil ve yandaşlarını saraya çağırıp boğdurdu(25 Kasım 1730)⁴⁹. Böylece isyanın ele başları cezalandırılmış oluyordu. Bu olay karşısında yeniden ayaklanma hareketi başladı. Ancak bir önceki isyandan ders alan devlet erkanı bu esnada daha hızlı davranıp isyanın büyümesini önlemişti.

Sonuç

Lale devri ve onun aslında karakteristik özelliklerini taşımaya başlayan XVIII. Yüzyılda Osmanlı`nın mevcut yapısının değişime ihtiyacı olduğunu ve bu değişimin Batı`yı referans alarak ve hatta daha ileriye gidilirse, Batı`yı taklit ederek yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Çünkü Osmanlı`nın mevcut yapısının, zamanın şartlarını kaldıracak durumda olmadığı görülmektedir. Bu yapı her geçen vakit çözülmeye başlamakta ve ona mensup olan kitlelerin

⁴⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age.* s. 209-210; M. Münir Aktepe, *age.* s. 156

⁴⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age.* s. 213

⁴⁸ Ebubekir Sofuoğlu, *agm.*, s. 635

⁴⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *age.* s. 214-215; Alaaddin Yalçınkaya, *agm.s.* 489

ihtiyaçlarını ve refahını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Çok önceden başlayan bu bozulmanın nedenlerinin anlaşılmasında zorlanmakta ve bunun getirdiği kaygıların etkisiyle Osmanlı kendisine somut ve pratik çareler aramaya başlamıştı. XVIII. Yüzyıldan itibaren bu süreç Batı'nın model alınmasıyla işlemekteydi. Bu sadece askeri alanda değil ayrıca hayranlığın getirdiği bir motivasyonla yaşam tarzı şeklinde de gerçekleşmeye başlamıştır. Lale Devrinde görüldüğü gibi inşa edilen saraylar, yeni mobilya, ev dekorasyonu ve tabii ki kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Ama tüm bu çalışmalar ve en sık kullanılan tabiriyle yenileşme hareketi daha çok elit kesimi “ilgilendirmiştir”. Bunun paralelinde işleyen bu süreç gördüğümüz kadarıyla kitleler tarafından, merkezdeki elit kesimin sorumluluğu altındaki bir görev olarak algılanmaya başlanmıştır.

Osmanlı'da ki yenileşme hareketleri, devletin üst yapılarında değişiklik yapmayı amaçlarken ortaya çıkan yeni durumlar karşısında eski düzende ve süregelen şartlarda otorite ve mevki sağlamış kişilerin-grupların sahip oldukları bu “nimetleri” kaybetme durumuyla karşı karşıya kalıyorlardı. Bunun yanında merkezdeki iktidara yakın olanlar ve hatta bu iktidar döngüsü içerisinde olanlar kendi çevreleriyle birlikte bu imkanı en iyi şekilde değerlendirmeye fırsatı yakalamışken, sistemin “dışında” kalanlar yani eski otorite ve mevkilerini kaybetmiş kişiler ise tekrar bu “ayrıcalıklı” imkanları sağlamaya çaba göstermişlerdir. Bu çaba daha çok pratik bir muhalefet tarzında ve kitle hareketi olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bunun için gerekli olan şartlar müsaitti. Sistemin başta ekonomik olarak tıkanma yaşaması yani Osmanlı'nın geleneksel-tarım üretim tarzının ve bunun yarattığı sistemin, değişen koşullar karşısında tıkanması ve çözülmesi toplumdaki dengeleri de alt üst etmişti. Yaşanan ekonomik bunalım başta yeniçeri olmak üzere esnaf, toprak ehlini sarsmaya başlamış ve genel olarak kitleleri agresif tepkilere ve “öncülerin” arkasında bir hareket gücü haline getirmiştir. Ancak bu eylemleri harekete geçiren kitlelerin sistematik bir muhalefet fikri veya alternatif üretecek bir eleştiri tarzına sahip olmadıklarını görmekteyiz. Bilakis aniden parlayan ve öncü kişilerin yönlendirmesiyle işlemeye başlayan hareketin, hedeflenen kişiler üzerine odaklanıp, bu kişilerin mevkiden düşürülmesi ve hatta feci bir şekilde öldürülmesinden sonra etkisini kaybettiği görülmektedir. Tabii şüphesiz mevcut şartlar bu hareketlerin etkili olup taraftar bulmasında zemin oluşturmaktaydı. Lale Devrinde yapılan abartılı saray eğlencelerinin ve buna dair yapılan

harcamaların halka yansıyan etkileri bu eylemleri harekete geçirecek bir meşruiyet yarattığı söylenebilir.

Bununla beraber isyanın ortaya çıkışı hususunda etkili olan sebeplerin ve isyan esnasında yaşananların iyi çözümlenmesi metodolojik açıdan şüphesiz önemlidir. Bu açıdan ele alınan dönemin sahip olduğu şartların tarif edilmesinde yakın zamana mal olmuş yada farklı şartların ortaya çıkardığı kavramların kullanılması bu açıdan problem yaratabilmektedir. Bu açıdan incelediğimiz kaynaklarda yapılan tespitlerin yada koyuyla ilgili perspektifin, konunun çözümlenmesi ve açıklığa kavuşması açısından sıkıntı yaratabileceğini düşünmekteyiz.

Daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan perspektif hatalarından bazılarını göstermeye çalıştığımız gibi bu bağlamla dikkatimizi çeken diğer bir husus bu ayaklanmanın yenileşmeye karşı bir hareket olarak tarifıyla ilgili olmaktadır. Lale Devrinde yaşanan Batı modelindeki gelişmelerin nasıl ki uyanış yada kaynaklarda sıkça gördüğümüz gibi modernleşme çalışmaları olarak tarif edilmesinde bir sorun varsa yine bu isyan hareketinin yenileşme ve hatta modernleşme karşıtı bir ayaklanma olarak tarif edilmesinin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Böyle bir kanının, yakın zamana mal olmuş kavramlarla mevcut şartlarının tarif edilmeye çalışılmasından kaynaklandığını düşünebiliriz. Yıkılan köşlerden hareketle de böyle bir anlam çıkarılamayacağını da düşünebiliriz. İncelediğimiz kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla Sadabad'ta inşa edilen köşkler esasında kitlelerin gözünde muhalefetin deyim yerindeyse simgeleri olmuştu. Bu imgeler şartlarının kötüleşmesinin sorumlusu gördükleri hükümetteki kişilerin ve onların alışıldık olmayan yeni yaşam tarzlarının simgeleri olmuştu. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus (ve aslında yapılan hata) kötü yaşam şartlarının hakim olduğu bu ortamda isyanın doğrudan bu sebepten dolayı ve kitlelerin kendiliğinde oluşturduğu bir hareket olmamasıyla ilgilidir. Bilakis müsait olan bu şartlarda yukarıda gösterdiğimiz gibi mevkilerini kaybetmiş yada mevki sahibi olup iktidarın nimetlerinden istifade etmek isteyen kişilerin inisiyatifinde isyanın olduğu görülmektedir. Bu iki durum arasındaki farkın anlaşılması söz konusu isyan hareketinin daha sağlıklı bir şekilde çözümlenmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- *Abdi Efendi, Abdi Tarihi 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser*, Haz. F. Reşit Unat, Ankara 1999.
- Akbulut, Mustafa, *İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002 c. XIV.
- Akgündüz, Ahmet- Öztürk, Sait, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999.
- Aktepe, Münir, *Patrona Halil*, İstanbul 1958.
- Altınay, Ahmet Refik, Lale Devri, *İstanbul 1331*.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye`de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2004.
- Çolak, Songül, “Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pay-ı Tahttaki Etkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002.
- Göksu, Süleyman, “Ruznameler”, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, İstanbul 1996, c. V.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlılar” Eserin İlmi Müşavir ve Redaktörü, H.Dursun Yıldız, *Geçmişten Günümüze İslam Tarihi (Osmanlılar-II)*, İstanbul 1994, c. XI.
- Pekdoğan, Celal, “Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XIV.
- Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1982, c. I.
- Sofuoğlu, Ebubekir, “Osmanlı Modernleşmesinde Sorunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XIV.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956, c. IV.
- Yalçınkaya, Alaaddin, “XVII. YY. Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XII.
- Yücel, Yaşar- Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1991, c. III.